

RECENSIES & SIGNALEMENTEN

COLLABORATIE EN DE FAMILIE VERHULST

WINNE GOBYN

Stefan Hertmans, *De opgang*
Amsterdam, De Bezige Bij, 2020, 412
pp., ISBN 9789403101316

Het is ondertussen acht jaar geleden dat Stefan Hertmans met zijn roman *Oorlog en terpentijn* (2013) via zijn eigen familiegeschiedenis diep in de Eerste Wereldoorlog dook. In een nieuw boek richt hij zijn blik op de Tweede Wereldoorlog, en opnieuw staan een familiegeschiedenis en zijn eigen zoek-

tocht in het verleden centraal. In 1979 kocht Hertmans een oud, vervallen huis in de volksbuurt Patershol in Gent. Toen de schrijver in 2001 vernam al die jaren in het huis van een vooraanstaand collaborateur te hebben gewoond, besloot hij dit uit de pluizen. Het begin van een jarenlange zoektocht en, naar Hertmans' eigen zeggen, worsteling met de geschiedenis, met deze roman tot resultaat.

Hertmans vertelt in *De opgang* het verhaal van de familie Verhulst, met het collaboratie-trauma als centrale focus. Vader Willem Verhulst was tijdens de Tweede Wereldoorlog namelijk niet alleen directeur van de Gentse Radiodistributie, hij runde met zijn Comité voor Dietsche Actie een omvangrijk inlichtingsnetwerk in onderaanneming van de Sipo-SD. Net zoals in *Oorlog en terpentijn*

en *De bekeerlinge* (2016) maakt Hertmans gebruik van zijn beproefde vertelmethode, waarbij hij autobiografie, historisch onderzoek en fictie op een ingenieuze manier met elkaar vermengt. Het boek beweegt zich daarbij voortdurend tussen de zoektocht van de ik-verteller, een reconstructie van het verleden van de familie Verhulst én de auteurs eigen gefictionaliseerde herinneringen aan zijn eerste bezoek aan het vervallen huis in de Gentse volksbuurt. Hertmans schreef zo een boek met een bijzondere gelaagde narratieve structuur: met een veelheid aan perspectieven, sprongen tussen heden en verleden, tussen herinneringen en reconstructie, feit en fictie, waarheid en waarachtigheid. Dit laatste geeft uiteraard een spanningsveld. Hoewel *De opgang* een roman is, haalt het verhaal zijn aantrekkingskracht en urgentie in hoge mate uit het feit dat het belooft een waargebeurde geschiedenis te ontrafelen. Ook verhaaltechnisch wordt een belangrijk deel van de spankracht van de roman opgehangen aan het geleidelijk blootleggen van een duistere geschiedenis, inclusief 'cliffhangers' en dreigende vooruitblikken ("het zou me pas veel later duidelijk worden wat Verhulst precies op zijn kerfstok had"). Daar waar Hertmans in zijn vorige bestseller uit 2013 aan de slag ging met zijn eigen familiegeschiedenis dringt hij nu diep door in de trauma's van anderen. Dit, samen met de beladen geschiedenis van oorlog, collaboratie en repressie maakt dit boek voor Hertmans een uiterst delicate evenwichtsoefening.

De auteur toont zich een meester in het creëren van sferen en het oproepen van de verdwenen wereld van het dagelijkse, met zijn rijkdom aan geuren en geluiden. De

almaar toenemende spanning en beklemming, zowel in het gezin als in de bezette stad Gent worden bijzonder tastbaar. Met de concrete geschiedenis van bezetting en collaboratie toont Hertmans zich niet altijd even diepgaand vertrouwd. Dit uit zich in de vreemde verwondering van de auteur voor het feit dat Verhulst op de hoogte zou zijn geweest van het bestaan van SS-oorlogsheld Otto Skorzeny (nochtans een regelrechte nazi-beroemdheid). Het blijkt ook uit allerhande 'slordigheden' zoals bijvoorbeeld het meermaals met elkaar verwarren van de Algemene SS-Vlaanderen (een politieke formatie/militie), de Waffen-SS (een militaire formatie) en de Sipo-SD (de SS-politie- en inlichtingsdienst). Of die keer wanneer Verhulst als tijdens de oorlog bijzonder actief in het VNV wordt omschreven, terwijl dit uiteraard onmogelijk was gezien zijn SS-affiliatie en rabiate afkeer van het VNV. Zijn dit ernstige tekortkomingen? Niet echt. Ze staan het verhaal alvast niet in de weg. Wel problematisch is Hertmans' psychoanalyse van een van Willem Verhulsts bevreemden- de gevangenisbrieven. De passage waarin Verhulst schrijft over zijn fictieve deportatie richting Frankrijk, samen met andere 'incivieken' opeengepakt in goederenwagons, doet Hertmans besluiten dat Verhulst reeds tijdens de oorlog op de hoogte moet geweest zijn van de holocaust. Eerder dan een "schuldbekentenis" door het beschrijven van "details van Jodentransporten", zoals Hertmans beweert, refereert Verhulst hier echter vrijwel zeker aan de deportaties van geïnterneerde 'vijandige' landgenoten (en buitenlanders) door de Belgische autoriteiten bij het uitbreken van de oorlog in mei 1940. Duizenden gevangenen werden toen in haastig geïmproviseerde konvooien van overvolle goederenwagons naar Frankrijk afgevoerd, waar velen terecht kwamen in gevangenkampen, die toen reeds werden aangeduid als 'concentratiekampen'. De te-

rugkeer van deze vele gedeporteerden in de eerste weken en maanden van de bezetting creëerde een storm van verontwaardiging onder Vlaams-nationalisten en werd uiteraard breed uitgemeten in de collaborerende pers om anti-Belgische sentimenten verder op te stoken. Een foutieve historische interpretatie leidt hier dus tot een wel bijzonder zware belasting.

Dit brengt ons bij een andere kritiek. Hoewel deze roman in veel opzichten een poging is om zonder vooroordelen te vertellen wat er is gebeurd, met empathie voor alle personages, is het beeld dat van Willem Verhulst finaal blijft hangen nogal eenzijdig. Na eerst de kinder- en jeugd jaren van Verhulst te hebben behandeld, verspringt het vertelperspectief midden jaren '20 naar Mientje, zijn vrome Nederlandse vrouw. De jongeman die in de bladzijden voordien langzaam en intrigerend in beeld was verschenen, verdwijnt daarmee abrupt uit zicht. Hertmans verantwoordt deze keuze door aan te geven dat er al zoveel boeken over SS'ers bestaan. Bovendien gaf Hertmans aan dat hij zich maar "moeilijk met Verhulst kon identificeren" en daarenboven botste op lacunes in de bronnen. De auteur koos er daarom voor om Verhulst te herleiden tot een soort "hi-aat, een kille leegte". Hoewel deze keuze zeker interessant is vanuit een literair-poëticaal perspectief, werkt ze finaal en zeker vanuit een historisch standpunt toch eerder frustrerend. Het verspringen van het vertelperspectief maakt dat we de verdere evolutie van Verhulsts denken en zijn ideologische radicalisering tijdens de oorlog volledig missen. Dit levert een oneven beeld op. Zeker omdat Hertmans heel wat minder terughoudendheid toont bij het inzomen op Verhulsts liefdesleven of bij het verzinnen van fictieve folterscènes in de burelen van het CDA. De leegte wordt vooral opgevuld door te focussen op de schade die Verhulst aanricht ("je

kunt de wind niet filmen, maar wel de bomen die buigen”), zowel in zijn gezin als onder zijn landgenoten. Mientje weet doorgaans niet wat haar man allemaal uitvoert en ze staat als diepgelovige pacifiste uiterst negatief tegenover de nazisympathieën van Willem. Haar onbegrip, afschuw en afwijzing kleuren het beeld van Verhulst, samen met de woede en minachting die doorklinken in de getuigenissen van dochter Aletta. Hoewel dit de begrijpelijke pijn weergeeft waar het gezin mee worstelde, botst het met het opzet van Hertmans om van Verhulst niet de typische kwaadaardige nazi te maken. Daarvoor blijft Verhulst helaas te veel in het duister, wordt hij te veel en te nadrukkelijk veroordeeld en zo alsnog herleid tot de gemakkelijke ‘bad guy’.

Hoewel dit manco’s zijn, zou het echter oneerlijk zijn om *De opgang* hierop af te schrijven. De actualiteitswaarde van dit boek schuilt niet zozeer in de behandeling van het oorlogsverleden, als wel in het blootleggen van hoe dit verleden blijft doorwerken: “de lange lijnen van de geschiedenis”. Hertmans legt een verscheurdheid bloot, die tot op de dag van vandaag nog steeds nazindert, zowel in de familie Verhulst, als in de bredere samenleving. Met veel empathie verwoordt Hertmans de worsteling van Verhulsts vrouw, kinderen en zelfs kleinkinderen om het donkere verleden recht in de ogen te kijken en een plaats te geven. “Hoeveel waarheid verdraagt een mens wanneer het over zijn vader gaat”, laat Hertmans zich ontvallen wanneer hij botst op wat Adriaan Verhulst in zijn boek *Zoon van een “foute” Vlaming* (2002) allemaal “niet grondig kon of wilde doordenken”. Het valt daarbij op dat Aletta Verhulst, net zoals haar broer, nog op hoge leeftijd aan het schrijven is gegaan, in de hoop het verleden eindelijk te kunnen neerleggen. Willem Verhulst zelf kwam, ondanks zijn levenslange gevangenisstraf, al na enkele jaren vrij. Spijt voor

zijn daden toonde hij nooit, integendeel. Hij maakte zich een houding eigen die kenmerkend was voor wel meer collaborateurs, waarbij de oorlogsdaden werden geminimaliseerd en het eigen slachtofferschap uitvergroot. Het is een visie die diep zal doordringen in bepaalde gelederen van het Vlaams-nationalisme, met een voortlevende rancune bij sommigen. “Niet de landverraders waren schuldig, maar de Belgische patriotten die het land trouw gebleven waren, want dat vaderland was volgens hen zelf de boosdoener (...) de Belgische vlag werd consequent ‘dat vod’ genoemd.” Herkennen we in deze laatste passage over de Belgische driekleur geen subtiele verwijzing naar een uitspraak van een voormalig minister-president van Vlaanderen? Op het einde van het boek doet Hertmans nog een opmerkelijke onthulling wanneer hij beschrijft hoe een jonge Bart De Wever als VU-districtsraadslid in 1997 een laudatio uitsprak voor Greta Latomme, de minnares en later derde partner van Willem Verhulst. Nochtans toonde ook Greta nooit enige spijt voor haar collaboratieverleden en tot aan haar dood stond een ingelijst portret van Adolf Hitler op haar kast. Bart De Wever heeft sindsdien als N-VA-partijvoorzitter en burgemeester van Antwerpen zeker bijgedragen tot een meer kritische reflectie binnen de Vlaamse beweging ten overstaan van het oorlogsverleden, maar het is veelzeggend dat een dergelijk eerbetoon in de jaren ’90 blijkbaar nog zomaar kon. *De opgang* mag dan wel een historische roman zijn, geen enkele lezer kan de vele verbanden met het heden negeren. Het is vooral dat wat blijft hangen en van *De opgang* een beklijvend boek maakt.